Tomasz Wójcik
(Uniwersytet Warszawski)
ORCID: 0000-0001-8291-0961

W drodze do Literackiej Nagrody Nobla: Éditions Gallimard (glosa)

1.

Celem tej glosy będzie zwrócenie uwagi na szczególny fenomen wydawniczy, jakim w kontekście Literackiej Nagrody Nobla jest francuskie wydawnictwo Gallimard. Żeby wskazać ten fenomen, potrzebnych jest najpierw kilka przypomnień historycznych: z obszaru historii zarówno wydawnictwa, jak i nagrody.

Gallimard może poszczycić się ponadstuletnią tradycją. Wydawnictwo zostało założone w roku 1911 w Paryżu przez Gastona Gallimarda pod nazwą Éditions de La Nouvelle Revue Française. Do jego współtwórców należał André Gide. W roku 1919 zmieniono nazwę na Librairie Gallimard. Od roku 1961 wydawnictwo funkcjonuje pod nazwą Éditions Gallimard. Od wielu dekad – również obecnie – należy do największych, najbardziej prestiżowych i wpływowych wydawnictw we Francji. Jest szczególnie zasłużone w publikowaniu i promowaniu literatury pięknej (francuskiej oraz światowej) XX i XXI wieku. W jubileuszowym katalogu wydanym w 2011 roku można przeczytać, że posiada w swoim dorobku publikację książek 38 laureatów Nagrody Nobla, 38 laureatów Nagrody Goncourtów i 10 laureatów Nagrody Pulitzera. Po ponad stu latach nieprzerwanego istnienia Éditions Gallimard stały się legendą francuskiego ruchu/rynku wydawniczego, a sama marka – jedną z ikon kultury francuskiej. Wyrazem czy symbolem tej legendy jest zmiana nazwy paryskiej ulicy (położonej w 7. dzielnicy Paryża), przy której od roku 1929 mieści się siedziba wydawnictwa: od 2011 roku ulica nosi nazwę Gaston-Gallimard. Adres ten kojarzy się – nie tylko przecież we Francji – z jedną z najważniejszych w minionym stuleciu (i współcześnie) instytucji francuskiego życia intelektualnego, kulturalnego, literackiego.

Lista francuskich autorów, których książki wydał (i wydaje) Gallimard, to lista najbardziej znaczących twórców tej literatury w XX i XXI wieku. Jest wśród nich – jak zaznaczyłem – także wielu francuskich noblistów. Według statystyk Literackiej Nagrody Nobla w latach 1901–2024 pisarze tworzący w języku francuskim otrzymali 15 nagród (na 121 wyróżnionych autorów). Pierwszym laureatem był Francuz: Sully Prudhomme (1901). Również Francuz, Jean-Paul Sartre, był w historii nagrody jedynym pisarzem, który z własnej woli odmówił jej przyjęcia (1964). Na tej liście znajdują się ponadto: Frédéric Mistral (1904), Maurice Maeterlinck (1911), Romain Rolland (1915), Anatole France (1921), Henri Bergson (1927), Roger Martin du Gard (1937), André Gide (1947),

François Mauriac (1952), Albert Camus (1957), Saint-John Perse (1960), Samuel Beckett (1969), Claude Simon (1985), Jean-Marie Gustave Le Clézio (2008), Patrick Modiano (2014), Annie Ernaux (2022). Jeśli uwzględnić Sartre'a oraz piszącego w dwóch językach (po angielsku i po francusku) Becketta, lista obejmie 17 autorów.

Oczywiście nie wszyscy wymienieni pisarze byli związani z wydawnictwem Gallimard. Wskażę kilka wybranych – szczególnie znaczących – przypadków noblistów publikujących w tym wydawnictwie. Zasadne jest wrażenie, że wejście w orbitę Éditions Gallimard stanowiło zapowiedź i otwarcie dalszej drogi pisarskiej – drogi prowadzącej niejednokrotnie do Nagrody Nobla. Wśród autorów zmierzających tą drogą, których różnego typu związki z wydawnictwem Gallimard przypomnę, znajdą się autorzy nie tylko francuscy.

2.

W przypadku André Gide'a związki te były długotrwałe i szczególne. To właśnie Gide – jak wspomniałem – w roku 1911 należał do grona trzech współtwórców Éditions de La Nouvelle Revue Française. W tym miejscu trzeba przypomnieć, że geneza wydawnictwa Gallimard wiąże się z czasopismem założonym w 1908 roku przez grupę pisarzy skupionych wokół Gide'a i tak właśnie zatytułowanym („La Nouvelle Revue Française"). Czasopismo – publikowane (także obecnie) przez wydawnictwo Gallimard – było w następnych dekadach jednym z najbardziej prestiżowych czasopism literackich we Francji. W tych początkowych latach Gide odgrywał ważną rolę w środowisku czasopisma i wydawnictwa. Jego udziałem stało się wydarzenie szczególnie często odnotowywane w historii Éditions Gallimard. W roku 1912 jako lektor wydawnictwa odrzucił pierwszy tom cyklu Marcela Prousta: *W stronę Swanna*. Dwa lata później w liście do Prousta przyznał się do pomyłki i wziął za nią odpowiedzialność. Również w późniejszych latach Gide pozostał postacią ikoniczną dla środowiska czasopisma „La Nouvelle Revue Française" i wydawnictwa Gallimard, które opublikowało ogromną część jego książek – wśród nich te najbardziej znaczące: *Lochy Watykanu*, *Symfonię pastoralną*, *Podróż do Konga*, *Powrót z ZSRR*, *Dziennik*. Droga do Nagrody Nobla była w tym przypadku długa: Gide otrzymał ją w 1947 roku – u schyłku swojej kariery pisarskiej.

Związki Jeana-Paula Sartre'a z wydawnictwem Gallimard zaczęły się znacznie później: w połowie lat 30. XX wieku, ale początki nie były obiecujące. W 1936 roku wydawnictwo odrzuciło jego powieść „Melancholia". Pod zmienionym tytułem (*Mdłości*) – zaproponowanym przez Gastona Gallimarda – powieść ukazała się w 1938 roku. Rok później wydawnictwo opublikowało tom opowiadań Sartre'a *Mur*, a zaraz po wojnie trzytomową powieść *Drogi wolności*. Gallimard był również wydawcą niektórych (tych najsłynniejszych) dramatów Sartre'a: między innymi *Much*, *Przy drzwiach zamkniętych*, *Ladacznicy z zasadami*, *Diabła i Pana Boga*, *Więźniów z Altony*. Równolegle z utworami literackimi Gallimard publikował jego dzieła autobiograficzne (*Słowa*), krytycznoliterackie (książki o Baudelairze, Genecie i Flaubercie, *Co to jest literatura?*) i filozoficzne (*Wyobrażenie. Psychologia fenomenologiczna wyobraźni*, *Byt i nicość. Zarys ontologii fenomenologicznej*, *Krytykę rozumu dialektycznego*). W istocie Éditions Gallimard

wydały prawie wszystkie (wszystkie najważniejsze) książki Sartre'a. Należy dodać, że od roku 1950 Sartre – razem z Maurice'em Merleau-Pontym – opiekował się w wydawnictwie serią Biblioteka Filozofii. Ten trwający przez kilka dekad związek można rozumieć jako przykład niezmiennej wierności autora wobec wydawcy i konsekwentnego patronatu wydawcy nad jego twórczością. Wszystkie wzajemne – różne i spektakularne – korzyści, które płynęły z takiej symbiozy, nie wymagają komentarza.

W jeszcze szerszym zakresie – i w różnych rolach – z wydawnictwem Gallimard był związany Albert Camus. Można w jego przypadku mówić o symbiozie całkowitej. W latach 1943–1959 pracował w nim jako lektor. Od roku 1946 był redaktorem serii Nadzieja. Większość jego książek – spośród najważniejszych wszystkie – została opublikowana przez to wydawnictwo. Należą do nich książki eseistyczne (*Dwie strony medalu*, *Gody*, *Mit Syzyfa*, *Listy do przyjaciela Niemca*, *Człowiek zbuntowany*, *Lato*), trzy tomy *Aktualności*, powieści (*Obcy*, *Dżuma*, *Upadek*), zbiór opowiadań *Wygnanie i królestwo*, dramat *Sprawiedliwi*. Gallimard był również wydawcą utworów nieopublikowanych za życia pisarza: powieści *Śmierć szczęśliwa* i *Pierwszy człowiek*, trzech tomów *Karnetów*, *Dzienników podróży*, tomów korespondencji z różnymi twórcami. Wydawca dochował wierności swojemu lektorowi i autorowi, którego dwie książki opublikowane w wielomilionowych nakładach (*Obcy* i *Dżuma*) należały/należą do czterech największych sukcesów wydawniczych Gallimarda. Po *Małym Księciu* Antoine'a de Saint-Exupéry'ego *Obcy* był drugim takim sukcesem, *Dżuma* – trzecim. Ale przecież nie tylko cyfry nakładów i zysków są w tym przypadku ważne. Być może w jeszcze większym stopniu niż Sartre Camus współtworzył legendę Éditions Gallimard – już nawet nie jako noblista, lecz jako autor, który właściwie całą swoją twórczość powierzył temu wydawnictwu.

Postać Alberta Camusa naprowadza na ślad jeszcze innego noblisty, w którego biografii pojawiło się wydawnictwo Gallimard: Czesława Miłosza. Nie jest oczywiście moim zamiarem rekonstrukcja relacji i dialogu pomiędzy pisarzami. Piszą na ten temat między innymi Olivier Todd (*Albert Camus. Biografia*) i Andrzej Franaszek (*Miłosz. Biografia*). Trzeba natomiast odnotować, że także w biografii – życiu i twórczości – (przyszłego) polskiego noblisty wydawnictwo Gallimard odegrało w swoim czasie istotną rolę. Stało się tak w szczególnie trudnym dla pisarza okresie pobytu we Francji. Właśnie w tym wydawnictwie – w osobach Alberta Camusa i redaktorki Dominique Aury – Miłosz spotkał się ze zrozumieniem i życzliwością, jak również – ze strony autora *Upadku* – poparciem dla wydania jego książek. Gallimard opublikował w przekładzie na francuski (z przedmową Karla Jaspersa) *Zniewolony umysł* (1953, 1980), *Dolinę Issy* (1956), *Rodzinną Europę* (1964, 1980). Data drugiego wydania *Zniewolonego umysłu* i *Rodzinnej Europy* jednoznacznie wskazuje, że wydawca powrócił do książek swojego dawnego autora i wznowił je w kontekście Nagrody Nobla. Tak jak w latach 50. i 60. XX wieku, tak w dekadzie lat 80. wydawnictwo Gallimard miało zatem znaczący udział we francuskiej – szerzej: europejskiej – promocji i recepcji twórczości Czesława Miłosza.

3.

Lista noblistów, których dzieła wydawały Éditions Gallimard, jest – jak zaznaczyłem – wielokrotnie dłuższa. Przywołane przykłady powinny jednak wystarczyć, by rozpoznać i docenić rolę, jaką odegrało to legendarne wydawnictwo w biografiach pisarskich niektórych laureatów Nagrody Nobla. W przypadku Czesława Miłosza była to rola ważna w pewnych okresach jego życia, w przypadku pozostałych przypomnianych autorów – André Gide'a, Jeana-Paula Sartre'a, Alberta Camusa – rola daleko wykraczająca poza techniczne rozumienie działalności wydawniczej. Związki tych pisarzy z wydawnictwem i środowiskiem Gallimarda w ich dłuższej (Gide, Sartre) czy krótszej (Camus) drodze do Literackiej Nagrody Nobla miały – jak próbowałem pokazać – wiele różnych wymiarów.

Jeśli przyjąć za miarę liczbę noblistów, Éditions Gallimard bez wątpienia przodują wśród wielkich i wiodących wydawnictw europejskich. Szczęśliwi to autorzy – już nie z powodu przyznania im tej nagrody – którym dane było mieć takiego wydawcę czy raczej taki dom (wydawniczy). Dom przy ulicy Gaston-Gallimard 5.

Rysunek – Marek Chaczyk